

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.20>**Панасюк В. В.,**ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ**Комаринська Ю. Б.,**кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

ОСОБИ ПОХИЛОГО ВІКУ ЯК ВРАЗЛИВА КАТЕГОРІЯ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Анотація. Насильство залишається однією з найпоширеніших форм порушень прав людини. Причини його пов'язані з економічною ситуацією в країні, соціальними нормами і ставленням до насильства. Від домашнього насильства можуть страждати всі члени сім'ї, але найчастіше від нього страждають слабкі, нездатні до самозахисту та залежні члени родини: діти, люди похилого віку, люди з фізичними або розумовими вадами. Іншими словами, такі люди, які є найбільш вразливими. Саме тому багато хто з них не повідомляє про негативне, насильницьке ставлення до них, а сприймають його як невідворотне явище, не знаючи про можливий правовий захист, а в разі звернення по допомогу до органів влади, відчують, не серйозне сприйняття існуючої проблеми. Це, в свою чергу, тягне за собою замовчування фактів домашнього насильства, тобто латентність цього протиправного діяння. Люди похилого віку, пенсіонери, люди з інвалідністю та самотні люди продовжують залишатися найбільш вразливим сегментом суспільства, що зумовлює необхідність виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню домашнього насильства, та вжиття певних заходів для захисту прав потерпілих. Стаття присвячена виокремленню соціальних та психолого-криміналістичних характеристик осіб похилого віку, що дозволяють визначити їх як вразливу категорію потерпілих. Для досягнення мети статті нами було використано загальнонаукові методи системності та комплексності знань, єдності теорії і практики. За допомогою загальнофілософських методів (аналізу і синтезу, індукції та дедукції) здійснено понятійну ідентифікацію досліджуваних явищ, визначено їх ознаки, узагальнено та сформульовано відповідні дефініції, логічну побудову структури самого дослідження. У дослідженні здійснено аналіз психологічних характеристик особи похилого віку, що слугувало підґрунтям для розслідування домашнього насильства щодо даної категорії осіб. Крім цього, було використано метод порівняння та узагальнення, проаналізовано практику різних країн світу та обрано найбільш відповідний приклад, який можливо застосовувати в Україні.

Ключові слова: пенсійний вік, протидія, насильство, досудове розслідування, злочин, потерпілий.

Panasiuk V. V., Komarynska Yu. B. The elderly as a vulnerable category of victims of domestic violence

Abstract. Violence remains one of the most common forms of human rights violations. Its reasons are related to the economic situation in the country, social norms and attitudes to violence. All family members can suffer from domestic violence, but most often it affects the weak, incapable of self-defense, and dependent family members: children, the elderly, and people with physical or mental disabilities. In other words, people who are most vulnerable. That is why many of them do not report the negative, violent attitude towards them, but perceive it as an inevitable phenomenon, not knowing about possible legal protection, and in the case of turning to the authorities for help, they feel that the existing problem is not taken seriously. This, in turn, entails the silencing of the facts of domestic violence, i.e. the latency of this illegal act. The elderly, pensioners, people with disabilities and single people continue to be the most vulnerable segment of society, which makes it necessary to identify the causes and conditions that contribute to domestic violence and to take certain measures to protect the rights of victims. The article is devoted to the identification of social and psychological and forensic characteristics of the elderly, which make it possible to define them as a vulnerable category of victims. To achieve the goal of the article, we used general scientific methods of systematization and complexity of knowledge, unity of theory and practice. With the help of general philosophical methods (analysis and synthesis, induction and deduction), a conceptual identification of the researched phenomena was carried out, their characteristics were determined, relevant definitions were summarized and formulated, and the

logical structure of the research itself was constructed. The study analyzed the psychological characteristics of an elderly person, which served as a basis for investigating domestic violence against this category of persons. In addition, the method of comparison and generalization was used, the practice of different countries of the world was analyzed and the most appropriate example was chosen, which can be applied in Ukraine.

Key words: *retirement age, resistance, violence, pre-trial investigation, crime, victim.*

Вступ. На жаль, багато осіб похилого віку стикаються із зневагою, бідністю, соціальною ізоляцією та відчуженням. Жертвами жорстокого поводження досить часто стають саме літні люди у зв'язку з тим, що мають такі ознаки вразливості, як фізична слабкість, надмірна довірливість, правова необізнаність та необережність.

Насильство залишається однією з розповсюджених форм порушення прав людини. Його причини пов'язані з економічною ситуацією в країні, суспільними нормами та ставленням до насильства. Від домашнього насильства можуть потерпати всі члени родини, проте, найчастіше воно торкається слабких, нездатних до самозахисту та залежних членів сім'ї: дітей, людей похилого віку, осіб з обмеженими фізичними чи психічними можливостями [1, с. 4].

Незважаючи на те, що насильство – один з найпоширеніших злочинів, соціальний тиск настільки сильний, що багато жертв сприймають його як невідворотне явище в житті і не повідомляють про нього. Інших потерпілих, які мають мужність звертатися по допомогу до органів влади, інколи відсилають назад, не сприймаючи їх серйозно. Інші не можуть знайти захист і справедливість через слабкість правової та політичної бази у своїх країнах [2, с. 8]. За даними ПРООН «щороку страждають від фізичного насильства в сім'ї понад 2 мільйони осіб» [3].

Люди похилого віку, пенсіонери, інваліди, самотні літні люди залишаються найменш захищеною верствою населення, що обумовлює необхідність виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню цього протиправного діяння, а також вжиття відповідних заходів реагування щодо захисту прав особи, яка постраждала від домашнього насильства. Разом з тим, аналіз випадків домашнього насильства щодо осіб похилого віку є проблематичним, у зв'язку з тим, що не існує об'єктивної та достовірної інформації про масштаби цього соціального явища, оскільки

в більшості випадків воно залишається латентним [4].

Стан дослідження. В Україні існує багато наукових досліджень різних часів, що присвячені питанням протидії та розслідуванню кримінальних правопорушень, що мають насильницький характер. Серед них В.П. Бахін, В.К. Весельський, В.А. Журавель, С.М. Зав'ялов, Ю.Б. Комаринська, В.О. Коновалова, А.В. Мироська, В.В. Пясковський, С.С. Чернявський, В.Ю. Шепітько та ін. Однак з кожним днем виникають нові способи вчинення кримінально-протиправних дій, змінюється криміногенна ситуація, що тягне за собою необхідність змін законодавчого врегулювання у питаннях протидії таким проявам, виокремлення соціально вразливих груп осіб, визначення алгоритмів їх захисту та надання не лише соціальної, а й правової допомоги. Однією з таких вразливих груп є особи похилого віку, які потерпають від домашнього насильства.

Окремі аспекти у сфері запобігання та протидії домашньому насильству щодо осіб похилого віку досліджувалися О. Володіною, В. Вітвицькою, Л. Крижною, Н. Лавриненко, І. Лавринчук, К. Левченко, Л. Леонтєвою, Л. Левицькою Т. Малиновською, О. Матвієнко, та іншими.

Метою статі є виокремлення соціальних та психолого-криміналістичних характеристик осіб похилого віку, що дозволяють визначити їх як вразливу категорію потерпілих, що впливає на визначення тактики проведення як окремих процесуальних дій так і досудового розслідування в цілому.

Виклад основного матеріалу. За останні 50 років процес старіння нації розгортався в глобальному масштабі з величезною швидкістю, і будь-яке нехтування може мати негативні наслідки для тієї чи іншої країни. У 2004 році населення світу досягло приблизно 6,2 мільярда людей, і кожен десятий житель світу досяг 60 років і старше. Згідно з прогнозами ООН, до 2025 року населення

світу втричі зростає в порівнянні з 1950 роком, а кількість людей похилого віку збільшиться в десять разів [5, с. 1].

Вікові показники осіб, яких відносять до осіб похилого віку, різні для кожної країни, це обумовлено соціально-економічними показниками країн та рівнем правової захищеності населення.

За класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я [6], до категорії людей похилого віку належать особи віком старше 60 років. Однак слід зазначити, що в останні десятиріччя зарубіжні країни значно знизили пенсійний вік. Так, середній пенсійний вік в Австрії, Бельгії, Великобританії, Греції, Іспанії, Канаді, Португалії, Швеції, Швейцарії становить для чоловіків 65 років і для жінок 55–57 років, у Франції – 60 років, у США – 70 років. Відповідно до вікової класифікації Всесвітньої організації охорони здоров'я вік 25–44 років вважається молодим; 44–60 років – середній вік; 60–75 років – похилий вік; 75–90 років – старечий вік. Особи які досягли 90 років – довгожителі.

Згідно із даними ВООЗ, Канада у першій десятці країн світу за середньою очікуваною тривалістю життя. Країна посідає дев'яте місце в світі із показниками у 84 роки для жінок та 80 років для чоловіків.

У Франції найвища середня тривалість життя в Європі – 81 рік. Зараз тривалість життя у Франції становить 82 роки у жінок і 70 років у чоловіків. Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я тут найкраще в світі медичне обслуговування.

Населення Німеччини старіє швидше, ніж у середньому в Європейському Союзі. Вже сьогодні кількість людей старших 65 років становить п'яту частину загального населення країни. Експерти стверджують, що через 10–15 років люди віком старше 65 років будуть становити 50% всього населення країни.

В Італії у 2000 р. частка людей віком старше 60 років становила 24,1%, і, за соціологічними прогнозами, до 2050 р. цей показник зростає до 42,3%.

Статистична інформація та дослідження, проведені Австралійським бюро статистики (АБС) та Австралійським інститутом здоров'я та благополуччя (AIHW), мають тенденцію

визначати людей похилого віку в Австралії, як тих, хто старше 65 років. Проте значні відмінності у тривалості життя серед різних груп населення можуть вплинути на поняття «старість». Наприклад, внаслідок нижчої тривалості життя та структури молодшого віку, аборигенів та жителів островів Торресової протоки часто вважають «старими» у віці 50 або 55 років і старше [7, с. 3].

В США немає визначеного поняття «пенсійний вік». Зокрема, людина в 62 роки може подавати на соціальне забезпечення при виході на пенсію, у 65 отримує право на медичне обслуговування за державною програмою для літніх (Medicare). При досягненні 67-річного віку, людина може йти на пенсію та отримувати допомогу по соціальному забезпеченню, а якщо вона працюватиме до 70 років, то з виходом на відпочинок отримуватиме додаткові пенсійні відсотки [8].

В Україні громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року. В статті 26 зазначено, що особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років за наявності страхового стажу не менше 15 років по 31 грудня 2017 року. Враховуючи особливості реалізації пенсійної реформи в Україні починаючи з 1 січня по 31 грудня 2018 року право вийти на пенсію мають: – в 60 років – особи, які мають страховий стаж не менше 25 років, в подальшому необхідний страховий стаж буде збільшуватися щорічно на рік; – в 63 роки – якщо страховий пенсійний стаж менше 25 років, але більший за 15. Тобто вийти на пенсію до 31 грудня 2018 року можна при наявності страхового стажу від 15 до 25 років. Відповідно, у 2019 році – від 16 до 26 років; в 2020 році – від 17 до 27 років і т.д. Щорічно необхідний стаж буде збільшуватися на один рік до 2028 року. З 1 січня 2019 року за відсутності відповідного мінімального стажу (15 років) вихід на пенсію можливий тільки в 65 років [9, с. 73].

Однак, слід говорити і про те, що за другий квартал 2023 року кількість пенсіонерів

саме в Україні зменшилась на 140 тисяч осіб, що складає майже половину від того, наскільки поменшало пенсіонерів від початку великої війни. Про це повідомляє платформа відкритих даних Опендатабот, посилаючись на дані Пенсійного фонду України [10].

Зазначене дозволяє нам стверджувати, що категорія осіб, які підпадають під показники пенсійного віку в Україні це від 60 до 75 років.

Торкаючись проблеми протидії насильству стосовно людей похилого віку, слід вказати про те, що громадяни похилого віку користуються всіма соціально-економічними і особистими правами і свободами, закріпленими Конституцією України, іншими законодавчими актами. Дискримінація громадян похилого віку в галузі праці, охорони здоров'я, соціального забезпечення, користування житлом та в інших сферах забороняється, а посадові особи, які порушують ці гарантії, притягаються до відповідальності згідно з чинним законодавством (ст. 2 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16.12.1993 № 3721-XI) [11].

Загальні права людей похилого віку сформульовано в Міжнародній декларації прав людини, Європейській Конвенції про захист прав і основних свобод людини, Деклараціях ООН, ЮНЕСКО, ВООЗ. Було прийнято законодавчі акти про людей похилого віку і в Україні. Особливого значення для визначення прав і обов'язків людей похилого віку, відповідальності держави, благодійних організацій, приватних осіб мають закони «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту» (1993), «Про основи соціального захищеності інвалідів в Україні» (1991) та ін [12, с. 21].

Зарубіжні науковці (Б. Балогова (2016), Е. Дем'янова (2019), О. Матоушек (2008) та інші) та вітчизняні (О. Коваленко (2015), І. Романова (2018) та інші) вказують на те, що жорстоке поводження з людьми похилого віку це є глобальною проблемою, що потребує посиленої уваги від держави. Також необхідне створення термінологічної бази відповідно до змін у законодавстві з питань

протидії домашньому насильству відносно осіб похилого віку.

Досить слушною є думка Б. Балогової (2007), яка критикує той факт, що громадськість традиційно пов'язує проблему домашнього насильства з дітьми, потім з жінками, і лише потім з людьми поважного віку. Науковець зазначає, що питання жорстокого поводження з людьми цієї категорії традиційно є частиною професійного дискурсу про домашнє насильство, поряд з питаннями гендерного насильства та насильства щодо дітей. Водночас, вони визнають, що порівняно з насильством над дітьми насильству над людьми поважного віку приділено менше уваги, у поєднанні з більшою соціальною толерантністю (Балогова, 2009) [13].

На думку І. Романової, жорстоке поводження з людьми похилого віку є порушенням не лише громадянських прав, а й і прав людини. Тим не менш, зобов'язання щодо захисту людей похилого віку від жорстокого поводження поки що містяться лише в документах з прав людини (Романова, 2018, с. 24). Поруч із цим слід приєднатися до думки англійської дослідниці Бріджет Сліп, котра вказує на те, що люди похилого віку мають бути невід'ємною частиною дискусії про права людини [13]. Саме літні люди в будь-якому суспільстві, незалежно від соціальної спрямованості, устрою й панівної ідеології держави, були й залишаються однією з найуразливіших категорій населення, а отже, об'єктом дискримінаційних виявів та злочинних посягань як з боку близьких, так і сторонніх осіб.

Окремо слід наголосити на тому, що передумовою насильства щодо людей похилого віку є критична залежність, соціальна вразливість, обумовлені когнітивними та фізичними вадами, які згодом у них розвиваються, соціальна ізоляція, надмірна довірливість, правова необізнаність та багато іншого.

У похилому віці відбуваються зміни в механізмах розвитку особистості, які, зокрема, є важливими чинниками її морально-духовного життя. Різні дослідження встановлюють, що фізичне та соціальне середовище, у якому живуть люди, має важливий вплив на їх психічне здоров'я.

Проведені міжнародні дослідження свідчать, що стосовно проблеми насильства щодо осіб похилого віку, літні жінки найбільш частіше піддаються насильству. У Португалії були проведені дослідження з цього приводу за участі країн Бельгії, Фінляндії, Литви, Австрії, а саме: 2880 жінок віком від 60 до 97 років. Результати опитування показали, що майже третина з них зіштовхнулася з тією чи іншою формою насильства [14]. Аналіз матеріалів судових проваджень в Україні дозволяє стверджувати, що і у нас саме жінки похилого віку (60–72 роки) частіше за чоловіків стають потерпілими від домашнього насильства, яке проявляється переважно у психологічній та економічній формах.

Беручи до уваги зарубіжний досвід, у США в межах Департаменту охорони здоров'я створено Управління з питань старіння (Administration on Aging), до числа завдань якого належить здійснення соціального забезпечення осіб похилого віку. Крім того у США функціонує Національний центр з протидії жорсткому поводженню з людьми похилого віку (National Center on Elder Abuse). В контексті взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави у сфері протидії насильству щодо осіб похилого віку, діє низка некомерційних організацій, таких, як Національний комітет із запобігання жорсткому поводженню з людьми похилого віку (NCPWA). В ЄС, починаючи з 2001 року, в межах AGE Platform Europe діє 165 некомерційних організацій, котрі захищають інтереси літніх людей у різних соціальних сферах [4, с. 571].

Канада була визнаним світовим лідером у боротьбі проти домашнього насильства. Правоохоронні системи всіх провінцій та територій Канади працюють за принципом «нульової терпимості» до найменших проявів насильства. Поліція та суди діють чітко та швидко; постійно запроваджується підготовка для правоохоронців, суддів, прокурорів, працівників пенітенціарної системи, а також фахівців соціальних служб, які залучені для надання послуг постраждалим від насильства в сім'ї.

Уряди провінцій в межах власної юрисдикції розробляють власні програми подолання насильства в сім'ї, зокрема, надання послуг

постраждалим. В Канаді немає федерального закону з протидії домашньому насильству, але чотири провінції (Альберта, 1999; Саскачеван, 1995; Манітоба, 1998; острів принца Едварда, 1996) та одна територія (Юкон, 1997) запровадили спеціальне законодавство з його попередження. Ці нормативні акти доповнюють Кримінальний кодекс Канади в частині запровадження захисту постраждалих від насильства.

В провінції Вінніпег з 1990 р. діє суд з сімейного насильства, який забезпечує безпристрасний та справедливий розгляд випадків насильства між подружжям, стосовно дітей або членів сім'ї похилого віку.

Велика Британія також пропонує значний досвід у сфері протидії насильству в сім'ї, але на відміну від США та Канади основна увага приділяється «перевихованню» кривдників як способу убезпечення постраждалих. Крім того, фінансова система і система соціального захисту Великої Британії значно відрізняються від аналогічних систем США та Канади. Отже, федеральне (та навіть муніципальне) утримання закладів соціального спрямування, яким є притулки, кризові та консультативні центри для постраждалих є значно утрудненим. В той же час, робота з кривдниками розглядається як частина національної системи протидії злочинності, і тому має більше можливостей для отримання коштів. Завдяки цьому у Великій Британії виникла ситуація, коли програми допомоги постраждалим від насильства в сім'ї розглядаються як дещо вторинні порівняно з корекцією поведінки кривдників. Прикладом такого підходу є Victim Liaison Units (VLU) – осередки зв'язку з постраждалими, які є складовою Національної служби пробації в Англії та в Уельсі. VLU надають постраждалим від насильства (в т.ч. домашнього) інформацію в тому випадку, якщо правопорушнику винесено вирок за насильницький або сексуальний злочин, і термін ув'язнення складає рік та більше. Окремі фахівці VLU, які набули навичок медіації (а таких небагато), пропонують послуги з встановлення конструктивних стосунків (навіть за умов розлучення) та поваги одне до одного. Це важливо, оскільки відомо, що найбільш небезпечним для жінки є період,

коли вона розриває стосунки з кривдником. Інший приклад – Інтегрована програма з протидії домашньому насильству (IDAP), яка здійснюється під егідою МВС Великої Британії, ставить за мету «знизити рівень повторних випадків насильства, вчинених дорослими чоловіками проти своїх дружин / партнерок (на базі Дулуцької моделі)». Кривднику виноситься припис, який зобов'язує його відвідувати всі 27 сесій IDAP для змінення власної поведінки. Програму запроваджують спеціально акредитовані агенції, які мають підготовлених фахівців. IDAP спирається на міжвідомчу взаємодію та на участь громади. Головним пріоритетом програми є безпека жінок, дітей, та осіб похилого віку яка підтримується шляхом оцінки ризику нападу з боку кривдника, створенням плану убезпечення та постійною співпрацею між поліцією та соціальними службами [15].

Не менш значущим є питання щодо створення в Україні не однієї системи спеціалізованих інституцій із захисту осіб похилого віку в межах загальної протидії насильству. З 2022 року в Україні існують кризові центри для осіб, які постраждали від насильства. Це заклади соціального захисту, які надають тимчасовий притулок та соціальні послуги особам похилого віку, які постраждали від насильства. Це є дуже важливою складовою, адже однією з суттєвих причин віктимності літніх людей може бути їх відчуття розпачі, незахищеності, самотності, яке викликає стрес і провокує психологічні розлади, серед них і депресію [13, с. 227].

Висновки. Люди похилого віку є окремою категорією осіб, яка потребує особливих заходів їх правового захисту. Правові потреби людей похилого віку різняться залежно від місця проживання, економічної ситуації, стану здоров'я, расової, етнічної та культурної приналежності та сімейних стосунків. Інші фактори, такі як сильна підтримка сім'ї чи громади, безпечне проживання, стабільний дохід та міцне здоров'я можуть зменшити ризик виникнення правових проблем.

Серед найважливіших проблем людей похилого віку, що дозволяють віднести їх до категорії вразливих потерпілих можна виділити наступні:

1. Особи, які підпадають під показники пенсійного віку в Україні це від 60 до 75 років. В нашій країні, як і в багатьох інших розвинутих країн, в останні десятиріччя значно зросла частка людей похилого віку. До старшого покоління сьогодні належить кожний п'ятий. Відповідно і зростає кількість випадків вчинення проти них протиправних діянь, в тому числі кримінального характеру.

2. Жорстоке поводження з людьми пенсійного віку це є глобальною проблемою, що потребує посиленої уваги від держави. Тому необхідне створення термінологічної бази відповідно до змін у законодавстві з питань протидії домашньому насильству відносно осіб похилого віку.

3. Низький рівень соціальної та економічної активності осіб похилого віку, що призводить до усамітненості останніх. Цим станом вище користуються переважно особи, які поєднанні із особами похилого віку родинними зв'язками, так як вони достеменно обізнані про фізіологічні та психологічні особливості, рівень матеріального достатку, режим і спосіб життя, коло спілкування та інші соціальні зв'язки. Дискримінаційні вияви та кримінально-протиправні посягання можуть відбуватися також і з боку сторонніх, які є опікунами такої категорії осіб, співмешканцями їх дітей.

Зазначені характеристики вразливості дозволяють визначити осіб похилого віку як окрему категорію потерпілих. Розуміння зазначених особливостей дозволяє слідчому ще на початку досудового розслідування, з моменту звернення такого потерпілого, обрати тактику спілкування із ним, спланувати та обрати тактику проведення як окремих процесуальних дій так і досудового розслідування в цілому. Для забезпечення цього виникає потреба у розробці та запровадженні до системи підвищення кваліфікації поліцейських навчань з курсів комунікації з особами похилого віку, які є потерпілими від домашнього насильства, з метою вчасного розпізнання вчинення відносно них насильства, роз'яснення їх прав та механізмів захисту, а у разі встановлення фактів домашнього насильства забезпечувати подолання несвідомої протидії розслідуванню такими особами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Бондаровська В.М., Бордіян Я.І., Булах Л.В., Журавель Т.В. та ін. / За заг. ред. Бондаровська В.М., Журавель Т.В., Пилипас Ю.В. – Київ: ТОВ «Видавничий дім «КАЛИТА». 2014. 282 с
2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська Конвенція): довідник для членів парламенту. Київ, 2013. 108 с.
3. United Nations Development Programme. веб-сайт. URL: <https://www.undp.org> (дата звернення: 08.10.2023).
4. Володіна О.О., Малиновська Т. М. Профілактика вчинення домашнього насильства до осіб похилого віку: Київ, 2021. 324 с. (дата звернення: 08.10.2023).
5. Визначення віку, з якого особа може вважатися особою похилого віку: огляд міжнародного досвіду та національні практики. ГО «Суспільство і право» проект «Підвищення рівня правової обізнаності людей поважного віку щодо механізмів захисту своїх прав» США. 2022. 10 с.
6. Офіційний сайт Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) веб-сайт. URL: <https://geneva.mfa.gov.ua>
7. Sherman E., Schiffman L. Applying age-gender theory from social gerontology to understand the consumer well-being of the elderly. *Advances in Consumer Research Association for Consumer Research*. 1984. P. 569–573
8. Пенсія та пенсійна система в США. *Правова та юридична підтримка мігрантів*. веб-сайт. URL: <http://migrant.biz.ua/ssha/zhittya-ssha/pensiia-v-ssha.html> (дата звернення: 08.10.2023).
9. Павлюк О.С. Розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном : дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 238 с.
10. За квартал в Україні аномально зменшилася кількість пенсіонерів. *Українська правда* : веб-сайт. URL: <https://life.pravda.com.ua/news/2023/08/7/702988/> (дата звернення: 08.10.2023).
11. Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16.12.1993 № 3721-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12> (Дата звернення: 08.08.2023).
12. Населення України. Імперативи демографічного старіння. *КВД «АДЕФУкраїна»*. Київ. 2014. 288 с.
13. Мірошніченко І. Запобігання злочинам стосовно літніх людей у сім'ї. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 223–229.
14. Ткачова О., Руніхіна Н., З. Кекелідзе, Ю. Котовська та ін. Методичні рекомендації щодо попередження жорстокого поводження з літніми людьми в закладах охорони здоров'я. http://vokgvv.oblzdrav.ru/docs/news/151217/gestokoe_obraschenie_2017.pdf (Дата звернення: 08.10.2023).
15. Гідна старість: світовий досвід. *Укрінформ*. Мультимедійна платформа іномовлення в Україні : веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2035694-gidna-starist-svitovij-dosvid.html> (дата звернення: 08.10.2023).